

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Економічний факультет
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Дипломна робота магістра
на тему:
**«Пам'ятки вірменської культури в Хмельницькій
області та їх використання в туризмі»**

Виконала: студентка II курсу ОС
«магістр», Т1-М18 групи
спеціальності 242 Туризм
Линюк Марина Василівна

Науковий керівник:
д.і.н., доцент, професор кафедри,
завідувач кафедри
туризму та готельно-ресторанної
справи
Баженова С.Е.

Рецензент:
д.і.н., професор, завідувач
кафедри історії України
Філінюк А.Г.

м. Кам'янець-Подільський
2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ	7
1.1.Історіографія проблеми	7
1.2.Джерельна база проблеми	16
Розділ II. ВІРМЕНСЬКА КОЛОНІЯ КАМ'ЯНЦЯ – ПОДІЛЬСЬКОГО.....	19
2.1. Внутрішнє самоуправління колоній.....	19
2.2.Життєдіяльність колонії	22
Розділ III. ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК КОЛОНІЇ	43
3.1. Цехові і ремісничі організації вірменських колоністів.....	43
3.2. Братства вірменських колоністів.....	47
Розділ IV. КУЛЬТУРА ВІРМЕНСЬКИХ КОЛОНІСТІВ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО.....	54
4.1. Пам'ятки рукописної культури вірмен Кам'янця-Подільського	54
4.2. Пам'ятки архітектури вірменської культури в Кам'янці-Подільському та їх використання в туризмі	57
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	70
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

В силу історичних обставин частина вірменського народу з давніх часів змушена була покинути свою батьківщину і оселитись в далеких країнах. Великі групи переселенців різними шляхами досягли України і, користуючись доброзичливим ставленням місцевого населення, оселились у цій гостинній країні. На протязі віків правителі, враховуючи корисну роль вірменського населення в економічному розвитку України і обороні країни від іноземних загарбників, надавали вірменам різні привілеї. Вірмени користувались правами внутрішнього самоуправління, мали свої адміністративні органи, суд.

Історія вірменських поселенців давно приваблює увагу дослідників. Відомо, що вірмени були зосереджені в основному навколо двох великих центрів – Львова і Кам'янця. Особливо помітну роль відігравав в їхньому житті місто Львів, тому порівняно детально вивчена історія львівських вірмен.

Чимало статей присвячено і вірменській колонії Кам'янця. Однак ці статті відносяться, переважно, до окремих подій, видатних діячів чи пам'яток.

Актуальність роботи полягає в тому, що вона є першою спробою комплексного аналізу діяльності вірменської колонії Кам'янця-Подільського, оскільки в історіографії немає такої узагальненої праці.

Обраний напрямок дослідження виконується згідно плану науково-дослідної роботи кафедри всесвітньої історії і кафедри історії України Кам'янець-Подільського державного університету та у відповідності з державною науковою програмою "Національні меншини України".

Здобуття Україною незалежності відкрило широкий шлях для вільного розвитку українського народу. Одночасно такі ж самі процеси розпочались серед народів, які мешкають в Україні. Зараз їх культура відроджується, про що свідчить виникнення національно-культурних товариств, зокрема вірменського. Україна проводить зважену національну політику, принципи якої зафіксовані у

статті 11 Конституції України. Протягом багатьох століть позбавлений власної державності український народ толерантно ставився до представників інших етносів, які мешкали на його землі. Одним з найбільш характерних прикладів дружнього співіснування з різними народами є вірменська діаспора, що існує в Україні з часів Київської Русі. Вона не тільки допомагає українським вірменам зберігати національну самобутність та підтримувати зв'язки з батьківщиною, але і значною мірою сприяє зміцненню співробітництва між Україною та Вірменією.

Вірменські колонії ніколи не були замкненими в собі та ізольованими від світу осередками. Вони мали значний вплив на життя українського народу. Вони мали значний вплив на життя українського народу. В першу чергу це стосується економіки і політики. Отже, вивчення економічної і політичної історії вірменських колоній дозволяє краще зрозуміти соціально-економічний розвиток того чи іншого регіону. Зараз вірмени України є складовою частиною української політичної нації. Тому дослідження минулого, вірменської діаспори в Україні має сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню взаємоповаги та взаємодовіри між представниками українського та вірменського етносів, а в кінцевому результаті – консолідації української політичної нації.

Актуальність означеної теми зумовлена ще й відсутністю в історіографії узагальнюючої праці, в якій питання соціально-економічного розвитку вірменської колонії Кам'янця-Подільського розглядалась би комплексно, а також поживавленням в'їзного туризму у Кам'янці-Подільському з Вірменії.

Предметом дослідження є суспільно-економічний розвиток, тобто еволюція сукупності трьох сфер тогочасного господарства (торгівлі, ремесла, сільського господарства) під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників і відображення цього процесу на інших аспектах життя вірменських колоній, що являли з себе більш-менш компактні громади з релігійною та юридичною автономією, що існувала в Кам'янці-Подільському.

Об'єктом дослідження є уся об'єктивна реальність розвитку вірменської діаспори в Кам'янці-Подільському, а також використання пам'яток вірменської общини у туризмі.

Хронологічні межі (XIV-XIX ст.) дослідження дають змогу розглянути найбільш важливі тенденції економічного розвитку вірменської колонії Кам'янця-Подільського від часу виникнення і до поступового її зникнення, до розпорошення вірменської громади та асиміляції вірмен протягом XIX століття.

Географічні межі дослідження охоплюють місто Кам'янець-Подільський.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні основних напрямків, умов та форм економічного розвитку вірменської колонії в Кам'янці-Подільському у XIV-XIX ст.; встановленні періодизації цього процесу та наданні рекомендацій з використанням результатів дослідження.

При цьому передбачається розв'язати такі завдання:

- розглянути формування вірменських колоній та міграційні процеси в них, час та причини переселення вірмен до Кам'янця-Подільського; встановити кількість міграційних хвиль, подальший демографічний розвиток колонії, приблизну чисельність вірменського населення протягом досліджуваного періоду; прослідкувати зв'язок міграційних процесів зі змінами в економіці;

- дослідити роль торгівлі в економічному житті громад, а саме її основні напрямки, умови розвитку, форми, асортимент товарів та причини переходу вірменського купецтва до торгівлі сільською господарською продукцією;

- проаналізувати розвиток ремісничого виробництва у вірменських колоніях; розглянути його основні галузі, умови існування, форми організації, вплив місцеві художні традиції та техніку;

- висвітлити суспільну організацію колонії, її структуру, судочинство, медичні заклади.

Теоретико-методологічною основою дослідження є цивілізаційний та інформаційний підходи. У роботі автор дотримувався вимог принципу історизму.

Важливу роль також відіграли порівняльно-історичний, статистичний та ретроспективний методи. Застосування вказаних вище принципів та методів дало можливість вивчити та дослідити тему і досягти поставленої мети.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на базі досягнень вітчизняної та іноземної історіографії, аналізу опублікованих та нових архівних джерел вперше комплексно розглядається суспільно-економічний розвиток вірменської колонії в Кам'янці-Подільському.

Дано періодизацію економічного розвитку вірменських колоній, що поділяється на чотири етапи. Прослідковано зв'язок міграційних та демографічних процесів із змінами в економіці. Розглянуто еволюцію форм та зміну напрямків комерційної діяльності вірменського купецтва, час їх найбільшого розквіту, асортимент товарів та географію їхнього виробництва. В дослідженні проаналізовано суспільну структуру вірменської колонії Кам'янця-Подільського, її судочинство, сакральні пам'ятки, реконструйовано цехову організацію вірменських ремісників.

Практичне значення даного дослідження полягає в тому, що його фактичний матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії України, Поділля, Кам'янця-Подільського і в інших краєзнавчих виданнях посібниках, вступних статтях до видань архівних матеріалів.

ВИСНОВКИ

На основі використаних джерел і матеріалів можемо констатувати, що вірменська колонія в Кам'янці – Подільському виникла у XIV ст. і на протязі століть постійно збільшувалась.

Вірменська колонія Кам'янця поряд з Львівською була найбільшою в західноукраїнських землях. Вона мала своє самоуправління – магістрат, суд, користувалась своїм правовим кодексом. Община управлялась вйтом і “сорока братами” і в ній існувала майнова диференціація. Вірмени – переселенці згуртувались навколо церкви, яка була безпосередньо підпорядкована Львівському вірменському єпископу, а той католикоству всіх вірмен. В колонії існували цехові ремісничі організації – обробників шкіри, ювелірів, майстрів з обробки каменю та інші, які діяли на основі Статуту, що був у кожному цеху. В вірменській колонії були і молодіжні організації, які називались “братствами удальців”. В основному вони носили ремісничий характер. Незважаючи на те, що пріоритетним заняттям вірмен в колонії була торгівля і ремесло в роботі вперше зроблена спроба висвітлити заняття вірмен сільським господарством, показано процес перетворення вірмен у великих латифундистів.

В роботі детально висвітлена культура вірменської колонії Кам'янця – Подільського. Вірмени зуміли не тільки зберегти, але й розвинути національну культуру. Автори, які творили в Кам'янці вірменську рукописну культуру, зуміли створити ряд праць історіографічного змісту. Крім того вони засновували школи, бібліотеки, друкарні, шпитали.

До наших днів збереглися пам'ятки архітектури, створені вірменськими колоністами, які, увібравши в себе риси української культури, є окрасою Кам'янця і гімном вірменській общині, яка віками жила в Кам'янці – Подільському.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Zacharyasiewicz F-K. Wiadomosc oormianach w Polsce //Biblioteka naukowego zakladu imienia Ossolinskiх – lwow, 1842
2. Baracz S. Rys dziejow ormianskich. – Ternopol, 1869
3. Агонц С. Г. Географія чотырех сторон света: Азии, Европы, Африки и Америки. – ч.ІІ – Европа, т.ІІ. Венеция,1802. – С. 144– 147.
4. Marczynski W. Statystyczne,topogzaficzne i historyczne opisanie guberni Podolskiej z ruscynami I marami. – t.1. – Wilno, 1820.
5. Бжишкян М. Путишествие в Польшу и другие местности, обитаемые армянами, потомками жителей города Ани. – Венеция, 1830
6. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina, odrazy miejsc i czasow. – t.1., – Wilno, 1841
7. Вірмени Поділля // Масац агавні аветабер Айастаняйц. – Феодосія, 1862. – №24, 15 грудня – С. 277 – 280.
8. Афанасьев – Чужбинський А. Поездка по Днестру, VI. – т. LVIV, №2. – СПб., 1862 – с.410-463
9. Афанасьев – Чужбинський А. Поездка СПб, 1863
10. Сурян А. Путешествие в Херсонский уезд, в Бесарабию и Подолию. //Масац ачавни ев циацан Айастаняйц – Феодосія, 1863 – 1 августа. – С.246 – 248.
11. Szaraniewicz I. Ormianie na Rusi I Podolu.// „Szkova” – т.ІІ. – Lwow,1868 – С. 279 – 286.
12. Владимирський-Буданов М. Немецкое право в Польше и Литве. //Журнал министерства народного просвещения. – X–XII – СПб., 1868
13. Baracz S. Zywatyy stawnych Ormian w Polsce. Lwow, 1856
14. Baracz S. Rys dziejow ormianskich. – Ternopol, 1869

15. Крип'якевич И. П. Садо́к Баро́нч – историк армян бывший Галиции. // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Сб. мат-лов научн. Сессии – Ереван, 1961. – С.46-47.
16. Доронович М. Армяне в Подолли и первая церковь их в городе Каменце, ныне градская церковь православная во имя святителя Николая. //Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – вып. II – Кам. –Подольск, 1878-1879. – С. 161-296.
17. Дашкевич Я.Р. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV-XIVвв.(историографический очерк – Ереван, 1962 – С.169.
18. Симашкевич М. Римское католичество и его иепархия в Подолии. – Каменец – Подольский, 1872.
19. Беленький Т. Следы и памятники армянских переселенцев в Каменец-Подольске //Ара́т Эчтиадзин, 1878 – ноябрь-декабрь – С. 439-443.
20. D-r Antoni J. Zaniczki podolski na kresach multanskich. – Warszawa, 1890
21. Słownik geograficzny korolewstwa polskiego i innych krajow. – t.I.- Warszawa, 1880. – S.95,100,418-419,437; t.III. – 1882 – S.538-539,748-763; t.VI. - 1885. – S.612-615; t.VII. – 1886 – S.594; t.VIII. – 1887. – S.386; t.IX. – 1888. – S.533; t.XIV. –1895 – S.629; Encyklopedia koscilna. – t.XVII. - Warszawa, 1891. – S. 392-449.
22. Gromnicki T. Ormianie w Polce, ich historia, prawa i przywileji. – Warszawa, 1889.
23. Balinski M. Lipinski T. Starozitna Polska hod wzgledem historycznyt, geograficznyt i statystycznyt . – Wyd. 2 . – t. 3. - Warszawa,1886.
24. Мазиря́нц Л. Большое переселение армян в XIIвв. и положение переселенцев в Польше // Аракс. – кн.1. – июнь – СПб,1889. – С.126-134.
25. Мельник К. Путевие очерки Подолия. Оттиск из „Киевской старины”. – К. , 1885. – декабрь – С. 33-171.
26. Balzer O. Sadownictwo ormianskie w sredniowiecznym Lwowie. – Lwow, 1909.
27. Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519, – Lwow, 1910.
28. Balzer O. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604, – Lwow, 1912.

29. Х. И. Кучук-Иоаннесов. Старинные армянские надписи и старинные рукописи в пределах Юго-Западной Руси и в Крыму // Древности восточные. Труды восточной комиссии. - т. 2, вып. 3 – Москва, 1903 – , С.33-40
30. Парафійчук А.Г. Видатний історик Поділля, // Український історичний журнал. – Київ, 1868 - №9 – С. 87-92.
31. Сецинский Ю. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд //Труды Подольск. епарх. историко-стат. ком. ; Вып. 7 / под ред. Н. И. Яворовкого. – Каменец-Подольск, 1895 – С.75-82.
32. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолье. - Каменец-Подольск, 1901.
33. Bronisława Wójcik-Keuprulian: Ormianie polscy. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, Lwów 1933.
34. Bronisława Wójcik-Keuprulian Z dziejów Ormian w Polsce, PG 1931, nr 52, s. 149.
35. Kosciow Z. Muzyka polskych ormian. – Opole, 1976.
36. Mańkowski T. Sztuka Ormian w Podoli. – Krakow, 1934. - S.125 – 129.
37. ХачикянЛ. С., Армянские колонии на Украине в XVI—XVII вв., «Великая дружба. Сборник посвященный 300-летию воссоединения Украины с Россией», Ереван, 1954. – С. 193-224.
38. Анасян А. С., Отголоски битв при Хотине (1621) в армянских источниках, «Великая дружба. Сборник посвященный 300-летию воссоединения Украины с Россией», Ереван, 1954. – С.225-238.
39. «История Хотинской войны» Иоаннеса Каменецкого, «Историко-филологический журнал» АН Арм. ССР, 1958, № 2. – С. 258-286.
40. Грабовецкий В. В., Армянские поселения на западноукраинских землях. ИСД. вып. I, Ереван, 1961. – С. 92-109.
41. Акопян В. А., Армянские источники об Украине и украинцах, «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов», Сборник материалов научной сессии (в дальнейшем ИСД, вып. I), Ереван, 1961. – С. 210 – 228.

42. Акопян В. А., Армянские источники об Украине и украинских городах, Сборник материалов второй украинско-армянской научной сессии, (ИСД, вып. II), Киев, 1965. – С. 69-76.
43. Мышко Д. И., Жизнь армян в Подолии в XIV—XVII вв., ИСД, вып. III. Ереван, 1971. – С. 185-200.
44. Дашкевич Я. Р., Вклад украинской историографии в исследование армянских поселений на Украине, ИСД, вып. II, Киев, 1965. – С. 57-63.
45. Шевченко Ф. П., Армяне в украинском казацком войске в XVII—XVIII вв., ИСД, вып. II, Киев, 1965. – С. 93-100.
46. Исаевич Я.Д., К вопросу об армяно-украинских связях на западноукраинских землях (XV—XVII вв.), ИСД, вып. II, Киев, 1965. С. 83-88.
47. Брайчевский М. Ю., Архитектурные памятники армянской колонии в городе Каменце-Подольском, Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, выпуск III (ИСД, вып. III), Ереван, 1971. С. 290-293.
48. Григорян В. Р., К вопросу о правовом положении женщин в армянских поселениях Украины, ИСД, вып. III, Ереван, 1971. – С.261-270.
49. Григорян В. Р., Актовые книги армянского суда города Каменец-Подольского, ИСД, вып. I, Ереван, 1961. – С.252-263.
50. Baranowski Bohdan, Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej, „Myśl karaïmska”, rocznik naukowo-społeczny, seria nowa, t. I (1945—1946), Wrocław, 1946. S. 119-137.
51. Галустян Дж. О., Армяне на дипломатической службе в Речи Посполитой в XVII в., «Историко-филологический журнал» АН Арм. ССР, 1971, № 2 – С.251-258.
52. Шкурко С., Армянские архитектурные памятники в городе Каменец-Подольске, «Историко-филологический журнал» АН Арм. ССР, 1968, № 2. Эвлия Челеби, Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого

путешественника XVII века), перевод и комментарии, вып. I, Земли Молдавии и Украины, М, 1961. – С. 233-243.

53. Дашкевич Я. Р., Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV—XIX веков (историографический очерк), Ереван, 1962.

54. Дашкевич Я. Р., Розселення вірменів на Україні в XI—XVIII ст., «Український історико-географічний збірник», вип. I, Київ, 1971. – С. 150-181.

55. Дашкевич Я. Р., Вірмено-половецькі джерела з історії України, «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», Київ, 1965, № 2. – С. 66-73.

56. Сис Т.А. Друга батьківщина вірменів / з історії кам'янецької вірменської общини // Вітчизна. – К., 1967 - №2 – С. 207-209.

57. Сис Т.А. Подільський фольклор про вірмен // Матеріали II Подільської іст.-краєзнавчої конф. – Львів, 1968 – С. 187-188.

58. Мазурик Е.В. Армянский госпиталь в г. Камянце-Подольском // Ист.-филологический журнал АНА – Ереван, 1982 - № 2.

59. Григорян І. Р. История армянских колоний Украины и Польши. – Ереван, 1980.

60. Осіп'ян О.Л. Економічний розвиток вірменських колоній в Галичині, на Поділлі та Буковині в XIV-XIXст. – Автореферат. – Донецьк, 1999

61. Петров М.Б. Вірмени на Поділлі. – Кам'янець – Подільський, 1995.

62. Бойко І. Здійснення правосуддя у вірменських поселеннях на території Поділля // Право України. – Київ, 2003р. - № 3.

63. Алишан Г. Каменец. Летопись армян Польши и Румынии с приложением первоисточников. - Венеция, 1896. – С. 15-112.

64. Дашкевич Я. Р, Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV—XV ст., «Архіви України», науково-інформаційний бюллетень Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, Київ, 1970, № 5. – С.57-66

65. Путишествие Пирзады Кафанеци. – Базмавп, 1882 – Т.4 – С.317-318

66. Архив Юго-Западной России, ч. IV, т. I, Киев, 1869; ч. V, Акты о городах (1432—1799), т. I, Киев, 1869, ч. VII, т. I, Киев, 1886.
67. Prawa y artykuły Ormian lwowskich. Łacińskiego oryginału pilnie na polski język przetłumaczone roku 1601, „Biblioteka starożytna pisarzy polsklch”, t. I, Warszawa, 1843.
68. Pawinski A. Dzieje zjednoczenie Ormian polskich z kościołem rzymskim w XVII.- Warszawa, 1876
69. Романовський Віктор, Нариси з архівознавства (історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах), Харків, 1927. – С. 101-105
70. Древности Восточные», Труды Восточной комиссии Императорского московского археологического общества, т. II, вып. I, М.. 1896, т II вып II, М., 1901. – С.124.
71. Кушнерян К. «Історія вірменських поселенців Криму». – Венеція. – С.232
72. Грунин Т. И., Памятники половецкого языка XVI века, «Академику Владимиру Александровичу Гордлевскому к его 75-летию», сборник статей, М. 1954.
73. Очерки истории правобережной Украины / А. Ефименко. - Киев : тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1895. – с. 16-125.
74. Григорян В. Р., История армянских поселений Подолии (автореф. докт. дис), Ереван, 1975. – С.49
75. Сис Т.А. Украинский фалькльор об армянах // Весник Ереванского университета. – Ереван , 1967, - №1 – С.182 – 188.
76. Сецинский Е., Приходы и церкви Подольской епархии, Каменец-Подольский, 1901.- С. 195.
77. Baliński Michał i Lipiński Tymoteusz, Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym, wyd. 2. t. 3, Warszawa, 1886. – S.156.
78. Barącz Sadok, Rys dziejów ormiańskich, Tarnopol, 1869. . – S.135.
79. Партицький О., Ормяне на Русі, «Зоря», Львів, 1882, № 7, - С.108-109

80. Степанос Рошка. Хроника или церковная летопись. — Вена, 1964, - С.149-150.
81. Przeździecki A. Ukraina. Obrazy miejsc i czasów, t. drugi, Wilno, 1841. – S.162-171.
82. Balzer O., Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta 1 z roku 1519, Lwów, 1910. –S.85.
83. Дашкевич Я.Р. Акти вірменського суду міста Кам'янець-Подільського (XVI ст.). Упорядкував Р.Г.Григорян. Єреван, 1963. (Вірменською мовою) / Дашкевич Я.Р. // Український історичний журнал. - 1964. - № 5. - С. 143-144.
84. Relacja nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od r. 1548 do 1690, t. 1, Berlin-Poznań, 1864. – С.249.
85. Микаелян В. А., На Крымской земле, Ереван, 1974. – С.277
86. Rolle Michał. Z życia Ormian Kamienieckich w XVII i XVIII wieku, „Swiat” (dwutygodnik illustrowany), Kraków, 1891, No 12, 13, 14.
87. Przeździecki Alexander. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów, t. drugi, Wilno, 1841. – S.152.
88. Дзира Я. І. Татаротурецькі напади на Україну XIII – XVI ст. за хроніками Бельських та Стрийковського // Український історикогеографічний збірник . – К., 1961. – Вип. 1. – С.83-102
89. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях, М., 1936. – С.96.
90. История Польши, т. I, М., 1954. – С.212.
91. Кривонос Н. К., К истории армянской колонии во Львове во второй половине XVII в., ИСД, вып. III, Ереван, 1971.- С. 244
92. Łoziński W., Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku, Lwów, 1902.
93. Дашкевич Ярослав Р., Трыярски Эдвард, Договор Н. Торосовича с львовскими и каменецкими армянами 1627 г. как памятник армяно-кыпчакского языка, „Rocznik Orientalistyczny”, t. XXXIII, z. 1, Warszawa, 1970.- С. 77-92.

94. Petrowicz Gregorio, *La Chiesa Armena in Polonia*. Roma, 1971.
95. Pidou A. M., *Krótką wiadomość o obecnym stanie, początkach i postępie misji apostolskiej do Ormian*, „*Źródło dziejowe*”, t. 2, Warszawa, 1876.
96. Сецинский Е., *Город Каменец-Подольский*, Киев, 1895.
97. *Дневник Закарии Агулеции*. – Ереван, 1938.
98. Дашкевич Я. Р., *Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV—XIX веков (историографический очерк)*, Ереван, 1962. – С. 96.
99. В. В. Грабовецкий, *Армянская колония в Станиславе в XVII—XVIII веках*, «*Известия АН Армянской ССР*», 1958, № 6. - С. 237.
100. Отамановский В. Д., *Города Правобережной Украины под владычеством шляхетской Польши от середины XVII до конца XVIII века (докт.дис.)*, т. I, Саратов, 1955. – С.243.
101. Е. К. Садзагелов-Ивериели, *Колонизация армян в Юго-Западной России*, Каменец-Подольск, 1903.- С.26-27.
102. Сецинский Е., *Материалы для истории цехов в Подолии*, «*Труды подольского церковного историко-археологического общества*», вып. 10, Каменец-Подольск, 1904. – С.423.
103. Barącz Sadok, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol, 1869. – S.158-161
104. Хачикян Л. С., *Армянские колонии на Украине в XVI—XVII вв.*, «*Великая дружба. Сборник посвященный 300-летию воссоединения Украины с Россией*», Ереван, 1954. – С78.
105. Матенадаран им. Маштоца, архивный отдел, фонд армянской церкви города Львова, папка № 246, документы 1—6.
106. *Большая Советская Энциклопедия*, 2-е изд., т., 24. – С.169
107. Prusiewicz A. *Kamieniec Podolski. Szkic historykotopegraficzny*. – Kijów-Warszawa, 1915. – 106 s.
108. Obertiński Z., *Die polnischen Armenier und ihr Erzbischof Andreas in Jazłowiec*, „*Handes amsorja*”, Wien, 1961, No 10—12.

109. Оганесян Л. А., История медицины в Армении с древнейших времен до наших дней, ч. III, Ереван, 1946. Оганесян М. Л., Административно-правовое положение и развитие армянских колоний в Речи Посполитой в XVI—XVII вв. (автореф. дис), М., 1966.
110. Дашкевич Я. Р., Ян Ласицкий и его очерк об армянах на Украине в 70-ых гг. XVI ст., «Вестник Матенадарана», Ереван, 1962, № 6.